

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 2, pp. 85–100

DOI 10.15421/26210422

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94.3211.1:37.014](477.63) «1920/1930»

**Освітня політика влади
в національних районах
Катеринославщини-
Дніпропетровщини
(1920–1930-ті рр.)**

О. Ф. Нікілев

доктор історичних наук, професор

ORCIDID: 0000-0002-9918-3999

ResearcherID: Q-5974-2017

o.nikilev@gmail.com

*Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара*

проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010

Анотація. *Мета статті:* дослідити освітню політику держави в національних районах Катеринославської губернії, пізніше – Дніпропетровської області, регіоні, з найбільшою в республіці концентрацією національних утворень. *Методи дослідження:* історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-системний. *Основні результати.* Проаналізовано освітню політику Радянської влади в усіх національних районах регіону. Виявлено, що після закінчення громадянської війни представники національних меншин без ентузіазму сприймали ідеологію більшовицької влади. Щоб зміцнити свій вплив у цьому середовищі, було взято курс на створення відданого партії кадрового потенціалу з місцевого населення. Показано, що це почало робитися шляхом створення мережі загально-освітніх та середніх спеціальних навчальних закладів. Розкрито особливості здійснення цієї політики у регіоні. Попри проголошення пріоритету в розвитку осві-

ти держава на цю сферу виділяла недостатньо коштів. Були серйозні проблеми із забезпеченістю навчальною літературою на рідній мові. Проте на кінець 1920-х рр. у національних меншинах відсоток охоплення початковою освітою становив від 80% до майже 100%. У регіону із заможними національними громадами були кращі умови для забезпечення функціонування своїх шкіл. Підкреслено, що була створена мережа різнопрофільних середніх спеціальних навчальних закладів. Підготовка в них спеціалістів знаходилася під відчутним ідеологічним впливом. З початку 1930-х рр. розпочалося згорання політики коренізації, ліквідація освітніх закладів і репресії відносно їх педколективів під гаслами звинувачення у «шпигунстві» та «контрреволюційній діяльності». У середині 1938 р. було припинено існування освітніх закладів усіх національних меншин. *Стислі висновки:* освітня політика у середовищі національних меншин на Катеринославщині проводилася відповідно до проголошеної більшовицькою партією політики, яка полягала у впровадженні партійної ідеології через формування у системі закладів національної освіти кадрів, підготовлених у дусі більшовицької ідеології. У 1920-х рр. вона належним чином реалізовувалася. З початку 1930-х рр. освітня політика починає змінюватися і навчання національними мовами починає згортатися, супроводжуючись репресіями щодо освітян. Процес завершується у середині 1938 р. ліквідацією навчальних закладів усіх типів та переведенням на російську або українську мови навчання. У такий спосіб владою було покладено початок процесу асиміляції та зросійщення національних меншин регіону. *Тут статті:* дослідницька.

Ключові слова: Більшовицька політика; Національна освіта; Коренізація; Національні меншини.

Надійшла до редколегії 06.12.2020

Прорецензована 17.04.2021

Рекомендована до друку 24.12.2021

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 2, pp. 85–100

DOI 10.15421/26210422

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508–508.95:4600–4800

**Educational policy of the authorities in
the national regions of Katerinoslav-
Dnipropetrovsk (1920-s-1930-s)**

O. F. Nikilev

Doctor of Historical Sciences, Professor

ORCIDID: 0000-0002-9918-3999

ResearcherID: Q-5974-2017

o.nikilev@gmail.com

Oles Honchar Dnipro National University
72 Gagarin Avenue, Dnipro, Ukraine, 49010

Abstract. *The aim* is to analyze the educational policy of the state in the national districts of Katerinoslav province, later – on the territory of Dnipropetrovsk region with the biggest concentration of the national formations in the republic. *Research methods:* historical-genetic, historical-comparative and historical-systemic. *The main results.* It was detected that after the ending of the civil war, representatives of national minorities perceived the ideology of the Bolshevik government without enthusiasm. To strengthen their influence in this environment, they decided to create human resources from local population that were loyal to the party. In the complex of measures that were directed to solve this problem, the most important place was given to the educational policy, on the base on the influence of consciousness of the society and in the first place to its growing generation. It was done by creating a network of general and secondary special educational institutions. The specific formation of this policy in the region is shown. Quantitative indicators testified that on the territory of Katerinoslav (Dnipropetrovsk) noticeable positive results took place in the sphere of education. Despite the proclamation of priority in the development of education, the state did not allocate enough money for

this sphere. There were serious problems with providing educational literature in the native language. Circulations and nomenclature of planned educational manuals did not meet the needs. That is why teachers of schools and secondary special educational institutions needed to conduct the educational process due to pre-revolutionary or Russian textbooks, or even due to fiction literature. There was a shortage of school facilities. However, it is noted that to the end of the 1920s among national minorities, the percentage of primary education coverage ranged from 80% to almost 100%. It is emphasized that a network of various secondary special educational institutions were created. The training of specialists was under a significant ideological influence. From the early 1930s, the policy of indigenization, liquidation of educational institutions, and repression of their pedagogical staff began under the slogans of accusations of «espionage» and «counterrevolutionary activity». In the middle of 1938 educational institutions of all national minorities ceased to exist. *Concise conclusions:* educational policy among national minorities in Katerinoslav region was conducted in accordance with the proclamation, which consisted in the introduction of party ideology through the formation in the system of institutions of national education of personnel trained in the spirit of Bolshevik ideology. In the 1920s it was properly implemented. From the early 1930s, educational policy began to change and teaching in national languages began to curtail, accompanied by repression of educators. The process ended in middle of 1938 with liquidation of educational institutions of all types and transition to Russian or Ukrainian languages. In this way, the authorities initiated the process of assimilation and Russification of national minorities in the region. *Type of article:* research article.

Keywords: Bolshevik policy; National education; Indigenization; National minorities.

Received 06.12.2020

Reviewed 17.04.2021

Accepted 24.12.2021

Постановка проблеми та історіографія. Освітня політика, як складова політики коренізації, здійснюваною більшовицькою партією у 1920–1930-х рр. у місцях компактного проживання національних меншин на території України, має значну історіографію. Науковцями вивчаються як загальнополітичні (Гуцало, Л., 2006; Єфіменко, Г., 2001; Іванова, Т., 2014), так і конкретні аспекти проблеми. Предметом їхньої уваги стало широке коло питань із забезпечення національно-культурних інтересів національних меншин (Мануїлова, К., 2006; Чирко, Б., 1990; Якубова, Л., 1998, 1999, 2006). Вагоме місце у доробку вітчизняних дослідників становлять і праці, в яких досліджено проблеми конкретних національних спільнот, що мешкали в республіці (Орлянський, В., 2000; Осташева, Н., 1998; Грищенко, Ю., 2018; Якубова, Л., 1999; Місінкевич, Л., 2001). Однак весь цей науковий доробок здійснено у першу чергу у загальноукраїнському вимірі. Регіональний аспект проблеми поки що не знайшов належної уваги дослідників. Це, зокрема, стосується і такої його складової, як освітня політика влади серед національних меншин. Про що неодноразово зазначалося науковцями (Див. напр. Міронова, І., 2001, с. 93; Нечипоренко, З., 2007, с. 394). У цих працях розглянуто питання в історико-географічному контексті та окремі напрямки реалізації освітньої політики з наведенням конкретних фактів та цифр по окремих населених пунктах. Так, Л. Якубова проаналізувала процес впровадження грецької абетки у середовищі еллінів Маріупольського повіту (Якубова, Л., 2004), Н. Бацак розглянув реакцію греків Приазов'я на такі дії влади (Бацак, Н., 2015), Плесска Е. дослідила стан німецької національної школи в Одеському повіті (Плесская, Е., 2003), І. Цуркан і Г. Додонова – стан освіти національних меншин на Херсонщині (Цуркан, І., Додонова, Г., 1999). Ряд дослідників зосередився на висвітленні проблем півдня України загалом. Так, предметом уваги Т. Кузьменко стала культурно-освітня робота в середовищі всіх національних меншин (Кузьменко, Т., 2010). Данильченко розглянув процес ліквідації неписьменності (Данильченко, О., 1999), О. Безносів – зміни, що відбулися в німецькій традиційній школі внаслідок впровадження нових радянських навчальних програм (Безносів, О., 2010). С. Гусєва і М. Цобенко дослідили діяльність партійних організацій по здійсненню освітньої політики серед усіх національних меншин (Гусєва, С., Цобенко, М., 1991). І. Міронова (Міронова, І., 2001, 2017) і Є. Сенкевич (Сенкевич, Є., 2017) досліджували реалізацію освітньої політики у школах національних меншин та стан їх забезпеченості виладацькими кадрами. При цьому під поняттям

«південь України» всіма науковцями об'єднуються три області – Херсонська, Миколаївська, Одеська. У результаті такого підходу поза увагою дослідників залишилася така адміністративно-територіальна одиниця України, як Катеринославська губернія (створена Радянською владою 1923 р.), пізніше (з 1932 р.) – Дніпропетровська область, яка впродовж 1920–1930-х рр., попри неодноразові трансформації аж до остаточного свого адмінрозмежування у 1939 р. і виділення з нього Запорізької області та частини Кіровоградської, була регіоном з найбільшою в республіці концентрацією національних утворень. На сьогодні відсутні наукові напрацювання, присвячені освітній політиці держави у даному регіоні. Лише в окремих дослідженнях наведено одиничні факти часів політики коренізації на території його національних утворень.

Мета дослідження. Тож, виходячи з історіографічної ситуації, нами на основі архівних матеріалів та напрацювань дослідників зроблено спробу до певної міри заповнити існуючу наукову лаку, а саме – представити результати своїх наукових розвідок щодо освітньої політики влади у національних районах Катеринославської губернії (Дніпропетровської області). Цією статтею ставиться також завдання активізувати дослідників до вивчення політики коренізації національних меншин на Дніпропетровщині та звернути їх увагу на недостатність вивчення взагалі даної проблеми у регіональному вимірі.

Виклад основного матеріалу та результати.

Після завершення громадянської війни та приходу до влади більшовицької партії перед її керівництвом постало завдання у багатонаціональній країні налагодження національно-культурного життя. Для республіки це питання мало велике значення. Особливо для Катеринославщини, де з другої половини XVIII ст. компактно проживали болгари, греки, євреї, німці, росіяни. Під час громадянської війни багато представників цих етносів брали участь у антибільшовицькому русі – як у білогвардійських чи українських військах, так і різного роду селянських формуваннях (Чоп, В., 2007). Тож перед переможцями постало завдання укорінитися в національних районах, взяти під контроль ситуацію, привести її у відповідність з ідеологічними і політичними завданнями радянської влади. Щоб зміцнити свій вплив у середовищі національних меншин, слід було створити відданий партії кадровий потенціал з місцевого населення. Для цього потрібно було розвинути культурно-освітні заклади та розгорнути широку мережу курсів і шкіл як загальноосвітнього, так і професійно-технічного характеру на рідній мові для прискореної підготовки місцевих кваліфікованих працівників у всіх сферах

життєдіяльності національних меншин, що мали поділяти політику партії та впроваджувати її в середовищі своїх одноплемінників.

У комплексі заходів, що були спрямовані на вирішення цієї проблеми, важливе місце відводилося освітній політиці, як основі впливу на свідомість суспільства і у першу чергу його підростаючого покоління. Тож важливою ділянкою роботи керівництва на місцях, у тому числі і Катеринославської губернії, з перших же кроків діяльності радянської влади у цьому напрямку була освітянська політика. Особливо зважаючи на те, що у своїй значній частині представники національних меншин без ентузіазму сприймали ідеологію більшовицької влади. Через таку ситуацію серед населення національних районів доволі обмеженою була частка осіб, які б викликали довіру нової влади і яким би вона могла надати право працювати у партійних, державних, судових, правоохоронних органах, освітньо-виховних закладах.

Рівень освіченості населення національних районів регіону був доволі високий (особливо це стосується німецького та єврейського етносів). Проте події громадянської війни сильно позначилися на ньому. Частина людей загинула, частина емігрувала, частина змушена була виїхати до інших регіонів країни. Деякі навчальні заклади у силу різних причин припинили своє існування. Матеріальна база існуючих – серйозно занепадала. Наприклад, у Запорізькій окрузі (одна з 7 округ регіону, утворених 1923 р. замість повітів у складі губернії) у 1923 р. з цієї причини не працювали близько половини шкіл (Безносів, О., 2010, с. 91). Перешкодою для розвитку освітньої галузі етнічних меншин стала майже повна відсутність старої матеріальної та кадрової бази (нестача вчителів, обладнання, підручників). Якщо говорити про мережу установ, то це були, як правило, школи початкового навчання, і то тільки для «культурніших етнічних меншин», а саме – німців, євреїв, поляків. Мав місце дефіцит вчителів, що викладали національними мовами. У багатьох районах компактного проживання етнічних меншин з'явилися цілі групи дітей, що не вміли ні читати, ні писати. Тож розпочалася робота по відродженню та розвитку загальної національної освіти.

Проте вона почала здійснюватися не на попередній, традиційній для національних шкіл основі, а на нових засадах. Так, була створена радянська система шкільної освіти, експериментування над якою тривали аж до початку 1930-х рр. Наприклад, була запроваджена так звана бригадна система навчання. Коли класи розбивалися на декілька груп – «бригад» школярів і оцінювання їх знань відбувалося за опитуванням одного з членів

бригади. Зароблена ним оцінка виставлялася всім «співбригадникам». Як пригадувала у свій час вчителька математики СШ № 32 м. Дніпродзержинська (нині – м. Кам'янське Дніпропетровської обл.) Віра Іванівна Нефьодова, яка була у досліджуваний час школяркою, учні швидко прилаштували таку систему на свою користь. Відповідали на уроках, як правило, ті, хто краще розумівся на предметі, отримували високу оцінку і вона виставлялася кожному члену бригади. У неї був хист до математики. З задоволенням до неї готувалась, тож завжди відповідала на відмінно. І всій бригаді також виставлялися п'ятірки. І з цього предмета успішність бригади в класі була однією з кращих (Нефьодова, В., особистий архів автора). Тож така система не сприяла стимулюванню учнів до самостійної сумлінної і відповідальної підготовки до занять та не виявляла належної ефективності у засвоєнні учнями знань. Однією з новацій реформи стало запровадження системи навчальних закладів, яка становила три ступеня надання освіти. Початкової, так званого першого концентру, в якій діти навчалися з 8 до 12 років (I–IV класи), середньої, або другого концентру – з 12 до 15 років (V–VIII класи) та вищої. Випускники семирічної школи її отримували в технікумах (3–4 роки навчання) або інститутах (4–5 років навчання). Університети ліквідовувалися. В основу шкільної освіти національних громад у сільській місцевості була покладена школа 1-го концентру. А в районних центрах, у містечках і містах створювалися старші концентри. При цьому навчальним закладам національних меншин надавались певні преференції. Класи їх могли створюватися при наявності 20 учнів, у той час як в українських школах утворювалися навчальні групи з 40 учнів, тобто норма була в два рази вищою (ЦДАВОУ. Ф. 1, оп. 6, спр. 8634, арк. 88–90).

Нова система освіти не враховувала традиції, за якими набувалася національна освіта у попередній період. Так, наприклад, у німецьких колоніях така ситуація була кроком назад, оскільки раніше в них у початковій школі термін навчання становив 5–6 років (Безносів, 2014, с. 92). Для представників єврейської нацменшини – також. Адже за традицією єврейські батьки віддавали своїх дітей на навчання з 5–6 років в хедери або до приватних учителів, оскільки вважалося що саме у такому віці доцільно розпочинати навчання (Ніколіна, І., 2013, с. 59). В усіх етнічних меншин викликало широке невдоволення й те, що нова система навчання не враховувала релігійні і національні традиції, яких дотримувалися національні школи. А їх ставлення до власної церкви було надзвичайно шанобливим, адже саме церква допома-

гала зберегти національну, культурну та релігійну самобутність кожної нації.

Мався і ще один чинник, який виступав доволі обмежуючим фактором при набутті національної освіти – зростання мережі національних шкіл й контингенту учнів у них відбувалося за рахунок 4-річок. В основі його лежали дві причини. Перша визначалася позицією освітянського керівництва республіки, яка полягала в тому, що національним меншинам необхідно перш за все ліквідувати неписьменність на рідній мові. Тому ІІ концентр дітям неукраїнського походження на той час був не потрібен. На засіданні комісії по українізації у січні 1927 р. говорилося, що «мережу освітніх закладів належить будувати так, щоб людність кожної національності мала змогу дістати початкову освіту своєю рідною мовою» (ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 20, спр. 2456, арк. 29). Однак на практиці це обмежувало можливості дітей в отриманні більш вищого рівня освіти, оскільки кількість семирічок була вкрай обмеженою. В результаті кожна з них обслуговувала куц початкових шкіл, розташованих у радіусі до 7–8 км. Найбільшою мірою така негативна диспропорція проявилася стосовно німецької, єврейської та польської національних меншин. А в регіоні ще й – болгарської. За матеріалами Всесоюзного шкільного перепису (15 грудня 1927 р.), з обстежених в Україні 17092 шкіл І концентру німецькими були – 547, єврейськими – 311, польськими – 300, болгарськими – 45. У той же час семирічних шкіл, де навчалися німецькою мовою, нараховувалося 43, єврейською – 160, польською – 25, болгарською – 5 (Ніколіна, І., 2013, с. 67). За оцінками дослідників, їх нестача мала місце й у першій половині 1930-х рр. Аналогічна тенденція спостерігалася і в Катеринославській губернії. У Хортицькому районі її Запорізької округи в 1925 р. існувало 17 початкових шкіл (по одній на сільраду, тобто приблизно 60 % дореволюційного періоду) і всього одна семирічка (Конончук, І., 2014, с. 157), у Молочанському районі – 58 початкових шкіл та 8 семирічок, 1928/29 н.р. у Новозлатопільському (єврейському) – 21 початкова та 3 семирічні школи, у Сталіндорфському (єврейському) – 27 початкових і 2 семирічні школи (Якубова, Л., 2010). Діставатися до неї багатьом дітям було вкрай складно через далеку відстань. Тож це було вагомим додатковим приводом для багатьох батьків не продовжувати освіту своїх дітей.

Інша причина ситуації з таким співвідношенням обох типів шкіл знаходилася в ідеологічній площині. Мав місце дефіцит учительських кадрів з поглядами, що відповідали світоглядним ідеям правлячої партії. Радянській владі потрібні були педагоги, які здатні були впроваджувати її ідеоло-

гію в галузі освіти. Завдання у першу чергу полягало не у тому, щоб навчити учнів читати і писати, а у тому, щоб навчити їх думати «по-радянськи», «по-більшовицьки». Старі вчителі, у свої абсолютній більшості, не були готові вчити дітей на основі ідеології нової влади. Через це вони не допускалися до здійснення своїх професійних обов'язків або допускалися лише після проходження різного роду ідеологічних перевірок, у результаті яких «здатних» викладати по-більшовицьки виявлялася обмежена кількість. Наприклад, перевірка політичних знань 208 німецьких вчителів, що була здійснена 1923 р. у губернії, дозволила оцінити лише на оцінку «задовільно» всього 73 з них (Безносів, О., 2010, с. 94). І це загострювало кадрову проблему з учительським складом, серйозно стримувало в регіоні відкриття нових навчальних закладів та прискорення набуття дітьми національної освіти. Змінити ситуацію докорінним чином могли лише нові педагогічні національні кадри. З цією метою було взято курс на відкриття навчальних закладів, що готували їх. У першу чергу на основі вже існуючих до революції курсів. Так, 1921 р. на території Коларівського району у с. Преслав розпочав свою роботу педагогічний технікум для підготовки вчителів болгарських шкіл (Грищенко, Ю., 2018, с. 79). У 1924 р. було відкрито два педагогічних: Пришибський (центр Молочанського німецького національного району) та Хортицький (Велика Хортиця – центр Хортицького німецького національного району) німецькі технікуми (Безносів, О., 2010, с. 96).

Проте розширення шкільної мережі в місцях компактного проживання національних меншин та підготовка для них відповідних педкадрів ще не розв'язувало проблеми національної школи. Для її вирішення необхідно було створити умови, які б забезпечили навчання всіх дітей шкільного віку рідною мовою. Для цього потрібно було у першу чергу її належне фінансування. А з цим була серйозна перманентна проблема. Попри проголошений курс на коренізацію національних меншин, що проживали на всій території Радянського Союзу, держава лише у мінімальних розмірах виділяла кошти для її фінансування. Тож через це, наприклад у РРФСР у середині 1920-х рр. лише від 45 до 50 % дітей нацменшин були охоплені школами (Див. напр. Деннингхаус, В., 2011). В УСРР упродовж 1920-х років виділялося менше 50 % необхідних коштів для організації шкільної справи серед національних меншин (Конончук, І., 2014, с. 158).

Така ситуація позначалася як на матеріальній базі навчальних закладів та спроможності їх відповідати своєму призначенню, так і на обмеженні можливостей наявних вчителів здійснювати свої

навчально-виховні функції. У цих умовах держава майже повністю передала фінансування закладів освіти на місцевий рівень (Ніколіна, І., 2013, с. 21). Фінансування освітніх програм мали здійснювати місцеві органи влади, підприємства та громадські організації. Але їхні бюджети були неспроможні забезпечити ані будівництва нових шкільних приміщень, ані закупівлю необхідного навчального обладнання, ані оплачувати працю вчительського персоналу. Така ситуація мала місце в масштабах усієї країни. Тож відсутність можливостей як у центральних, так і у місцевих органів влади власними силами утримувати створювану мережу шкіл змусило керівництво країни прийняти рішення про залучення до цього коштів самого населення. Керуючись ним, РНК УСРР видав постанову «Про заходи до покращення постачання шкіл і інших освітніх закладів». Відповідно до неї встановлювалося «добровільне» самообкладання сільського населення на всі потреби закладів освіти (Ніколіна, І., 2013, с. 27). І таке рішення значним чином сприяло виживанню національної школи. Адже на місцях реально працювали лише два джерела фінансування – місцевий бюджет і кошти сільських громад. Населення національних утворень у переважній більшості позитивно сприйняло таке рішення влади та сприяло забезпеченню належної роботи шкіл. До того ж це давало їм можливість визначати, так би мовити, політику викладання, орієнтуючи її на традиції національної школи (ЦДАВОУ. Ф. 318, оп. 1, спр. 1, арк. 8, 20). Найбільший ефект при цьому спостерігався в заможних громадах, які мали кращі економічні умови для забезпечення функціонування своїх шкіл. У Катеринославській губернії, такими були – менонітські і німецькі. У 1925 р. у Хортицькому німецькому національному районі Запорізької округи Катеринославської губернії з 43-х учителів німецьких національних шкіл 25 утримувалися коштом громади (ЦДАВОУ. Ф. 413, оп. 1, спр. 253, арк. 62). В Україні по деяких губерніях рахунком селянських заможних громад утримувалося до 80% шкіл (Деннингхаус, В., 2011).

Долучення громад до освітньо-виховного процесу державно-партійним керівництвом розглядалося як вимушений крок. Адже при такій системі фінансування воно втрачало важелі впливу на свідомість підростаючого покоління. Його хвилювало те, що в таких школах вчителі не проводили політики радянзації, відмовлялися проводити антирелігійну пропаганду. У таких випадках питання вирішувалося радикально: зняттям їх з роботи. Наприклад, з цієї причини за період 1925–1927 рр. лише у Запорізькій окрузі було звільнено з роботи 12 учителів німецьких шкіл двох її національних

районів Молочанського і Хортицького (ЦДАВОУ. Ф. 413, оп. 1, спр. 263, арк. 178).

Проте, попри жорстку позицію радянських партійно-державних органів у ідеологічній сфері, поєднання фінансових можливостей держави і населення в регіоні, де знаходилася значна частина заможних громад національних меншин, позитивно позначилося на розвитку національної освіти на його території. Поєднання бюджетних та приватних коштів дало можливості доволі успішно реалізувати партійний курс на отримання освіти національними меншинами рідною мовою, проголошений 1923 р. РКП(б) XII її з'їздом про максимальну реалізацію економічних, політичних та культурних запитів національних меншин, тобто – коренізацію.

Впродовж 1920-х рр. на фінансування шкіл у регіоні витрачалися значні кошти. Для прикладу можна навести дані по Молочанському району. Тут у 1928/29 н.р. на освіту було виділено 52% районного бюджету. Разом з коштами громад це дозволило створити і утримувати мережу навчальних закладів, яка давала можливість забезпечувати потреби його жителів у набутті освіти. В цей час там працювало вже 102 школи, з них 86 німецькі, школа для глухонімих дітей, педагогічний технікум, 2 сільськогосподарські школи, медична школа (Безносов, 2010, с. 96). У тому самому навчальному році у Хортицькому районі працювало 18 німецьких шкіл, Новозлатопільському (єврейському) – 24 школи, у Сталіндорфському (єврейському) – 29 (Якубова, Л., 2010). У 1927 р. на території двох болгарських Коларівського та Ботевського районів функціонувало 39 болгарських шкіл (з 44, що діяли у республіці) (Грищенко, Ю., 2018, с. 178), а також сільськогосподарська школа та педагогічний технікум (Якубова, Л., 2010).

Як результат діяльності керівництва всіх рівнів регіону по здійсненню політики РКП(б) щодо максимальної реалізації економічних, політичних та культурних запитів національних меншин, на кінець 1920-х рр., а саме у 1928/29 навчальному році, у таких національних меншинах, як німці, євреї, було охоплено дітей початковою освітою майже 100%, болгари – 87,3% (Якубова, Л., 1998, с. 29). Тобто практично тут впевнено реалізовувався план, поставлений у 1926 р. партійно-державними органами країни мати по республіці на 1930 р. 100% охоплення дітей національною освітою (ЦДАВОУ. Ф. 413, оп. 1, спр. 564, арк. 42). Кількісні показники свідчили, що на території даної адміністративної одиниці республіки до кінця 1920-х рр. у галузі розвитку національної освіти мали місце помітні позитивні зрушення. Це означало, що керівництво її різних рівнів з відповідальністю ставилося до завдань, оголошених на поч. 1920-х рр. центром – за-

безпечити всім представникам національних меншин можливість отримати знання рідною мовою.

Проте у проведенні освітньої політики в регіоні мали місце й чинники, які не дають змоги односторонньо оцінити її результати. В першу чергу це чинники матеріально-технічного характеру. Попри проголошення пріоритету про розвиток національної освіти, держава на цю сферу виділяла недостатньо коштів. І хоча за період з 1923 (рік проголошення курсу ВКП(б) на коренізацію) по 1927 р. «вливання» в цю сферу республіки зросло (наприклад, з 1923 р. по 1926 р. майже в 7 разів (Яремчук, В., 1993, с. 10), а виділена у 1927 р. сума в розмірі 1 млн 120 тис. крб хоч і була найбільша за всі попередні роки, її було недостатньо для задоволення потреб шкіл національних меншин (ЦДАВОУ. Ф. 413, оп. 1, спр. 370, арк. 17). Тож матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів УСРР, а рівно й Катеринославської губернії (з 1932 р. – Дніпропетровської області) знаходилося не на належному рівні. Чималі труднощі були пов'язані з нестачею шкільних приміщень. Ані державний, ані місцеві бюджети не передбачали коштів на будівництво шкіл, а коштів громад на такі проекти було вкрай недостатньо. Тому під школи використовувалися будь-які будівлі, хоч деякою мірою придатні для ведення нормальних занять. Через нестачу шкільних приміщень у багатьох школах заняття проводилися в дві й навіть три зміни. Хоча шкільні приміщення були непристосованими до змінних занять (Мазур, В., 1999, с. 112).

Складною залишалася проблема із забезпеченістю навчальною літературою на рідній мові. Тиражі та номенклатура навіть запланованих до друку навчальних посібників не відповідала потребам. Тому часто вчителі шкіл і викладачі середніх спеціальних навчальних закладів змушені були проводити навчальний процес по дореволюційних, або присланих з-за кордону, або по російськомовних підручниках, або навіть по белетристичній літературі, що відповідно позначалося на якості освіти на рідній мові. Наприклад, у Хортицькій семирічці розділ «Суспільствознавство» викладався учням по книзі «Робінзон Крузо» (Безносів, О., 2010, с. 97). Станом на весну 1926 р для єврейських шкіл планувалося видати 21 назву підручників, однак у 1926 р. було надруковано тільки 15 назв обсягом лише 43 друкованих аркуші; для німецьких шкіл заплановано 17 назв підручників, видано 10 назв обсягом 86 друкованих аркушів; для болгарських шкіл видано три назви підручників (Конончук, І., 2014, с. 158). У Молочанському р-ні, одному з найбільш успішно реалізуючих у республіці національну освітню політику, у 1929 р., за офіційними даними, забезпеченість підручниками становила лише 60%

(Безносів, О., 2010, с. 98). Ця проблема була хронічною для національних районів і пояснювалася відсутністю поліграфічних центрів, які б опікувалися друком літератури для нацменшин не лише в області, а й в Україні та неухвагою до цього питання з боку союзних видавничих інституцій. На таку ситуацію, починаючи з 1923 р., постійно вказували у своїх звітах республіканські комісії з питань видавничої діяльності мовами національних меншин. Вони констатували повну відсутність видавничих можливостей для видання літератури мовами національних меншин як у регіоні, так і в республіці, з одного боку, і «недостатню увагу до цього питання з боку союзного Держвидаву» – з іншого (Німці в Україні 20–30-ті рр. ХХ століття, 1994, с. 22, 85).

Крім того, мали місце і такі факти, як негативне ставлення представників окремих національних меншин до відкриття шкіл з національною мовою навчання і набуття освіти в них. Наприклад, у Дніпропетровську, адміністративному центрі регіону, і одному з центрів єврейства країни ще з дореволюційних часів, із 70 тис. євреїв лише 60% визнали єврейську мову, якою влада у школах здійснювала коренізацію, а саме ідиш (мова складалася на ґрунті верхньонімецьких діалектів у взаємодії з давньоєврейським і слов'янським елементами), рідною і не погоджувалися навчати своїх дітей у національній школі (Конончук, І., 2014, с. 159). Пояснювалося це комплексом причин: небажання російськомовних євреїв міста повертатися в лоно національної культури, упередженням багатьох з них щодо навчання на національній мові через нечіткі перспективи його продовження при набутті професійних знань, отримання професії і зайняття належного соціального становища у суспільстві, непримирима позиція прихильників традиційної духовної освіти, яка набувалася на івриті (на ньому були написані релігійні тексти), що розглядали «ідишизацію» як глум над єврейською культурною спадщиною (Лошак, О.В., Старостін, В.С., 2019). В 1919 р. постановою Ради народних комісарів іврит радянська влада оголосила релігійною мовою і заборонила його викладання в єврейських школах. Тож в основі впровадження в освіту ідишу лежала ідеологічна складова. Радянське керівництво і в Москві, і в Україні у такий спосіб прагнуло ізолювати єврейство від «сіоністського» впливу, закликаючи боротися проти «клерикальних, старих гебраїстичних елементів, що вже давно віджили і тільки засмічують єврейську мову, уможливаючи єврейським націоналістичним, сіоністичним елементам дурманити певні шари єврейської людності» (Якубова, Л., 2007, с. 192).

Проблемою був і рівень освіти. Численні перевірки знань школярів впродовж усіх 1920-х рр. відзначали її неналежний рівень. Особливо у початкових школах. Вказувалося, що учні роблять по декілька десятків орфографічних помилок, не можуть упоратися з простими математичними операціями. У документах нерідко зазначалося, що «по целому ряду ... национальностей существует большой разрыв между объемом знаний, намеченным в программах, и фактическим объемом знаний учащихся» (Деннингхаус, В., 2011). Але при цьому обов'язково, як позитив роботи освітніх органів і педколективів шкіл, відзначали наявність у дітей такого важливого для влади рівня «марксистського світогляду». В основі такої ситуації лежала політика влади, яка й полягала у підготовці кадрів, що мали виховувати дітей у дусі марксистсько-ленінської теорії. На це були спрямовані як шкільні навчальні програми, так і програми підготовки вчительських кадрів.

За своїм змістом професійна підготовка майбутніх учителів національних шкіл знаходилася під відчутним ідеологічним впливом. У цьому плані керівні освітянські органи регіону, як частина загальнодержавної системи, чітко слідували в руслі визначених вищим державно-політичним керівництвом СРСР ідеологічних і політичних завдань щодо національних меншин. Навчальні плани педагогічних технікумів і курсів були доволі перевантажені різними дисциплінами політпросвітницького характеру: «радянська держава і право», «соціально-економічний мінімум», «семинар по політпросвітництву», «марксизм-ленінізм», «методи політосвітньої роботи» тощо. На вивчення рідної мови відводився мінімум годин. Наприклад, на вивчення такого предмета як єврейська мова (ідиш) відводилося лише 3 години на тиждень протягом усіх років навчання. Не краще були справи і у Преславських болгарських педкурсів: на I році навчання на вивчення болгарської мови і літератури відводилось 4 години в тиждень, на II – 3 години, на III – 1 година. При цьому цілий ряд фахових предметів не читалися. Наприклад, методика навчання у національній школі, географія та культура історичної батьківщини, були взагалі відсутні у навчальному плані (Фесенко, Ю., 2014, с. 139). Програмою курсів перепідготовки німецьких учителів на педагогічний цикл хоч і виділялось 165 год., проте з них лише 16 год. передбачалися на вивчення рідної мови, 12 год. – на методику проведення краєзнавчої роботи. Значна кількість годин відводилася на вивчення організації громадського комуністичного дитячого руху. На вивчення предметів соціально-економічного блоку відводилося 25 год. (вивчення загальних положень марксизму-ленінізму,

громадського й політично-освітнього руху вчителів) (Міронова, І.С., Сінкевич, Є.Г., с. 312). Тож сама методика підготовки і перепідготовки вчителів формувала та закріплювала їх фахові навички саме у професійному руслі, який надавав у викладанні дітям пріоритет політико-ідеологічній підготовці перед граматичною.

Отже, освітня політика держави у 1920-х рр. у середовищі національних меншин регіону, як і країни в цілому, по суті, була спрямована на кількісне вирішення, охоплюючи навчання якомога ширше коло дітей шкільного віку, залишаючи поза увагою його якість, зосереджуючи значну увагу на ідеологічних аспектах. Тобто вирішувалося у першу чергу основне завдання, поставлене ще на початку 1920-х рр. політикою коренізації – підпорядкувати свідомість молодого покоління ідеологічним і політичним завданнями радянської влади. В той же час завдяки фінансовим можливостям національних громад, поєднаним з бюджетами місцевих адміністративно-територіальних органів, вдалося на кінець десятиліття дати можливість практично всім дітям шкільного віку всіх національних меншин навчатися рідною мовою.

Важливим напрямком освітянської політики була й ліквідація неписьменності населення національних районів. Адже існували групи неписьменних та малописьменних з числа найбільшого населення. Наприклад, рівень неписьменності у 1927 р. в середньому по селах болгарських Коларівського та Ботевського районів сягав 10–12% (Грищенко, Ю., 2018, с. 171). У німецьких районах – від 5 до 7%, а в деяких поселеннях – й більше (Безносів, с. 2010, с. 98).

На території УСРР з травня 1921 постановою РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю», що продублювала декрет РНК РСФРР від 26 грудня 1919 «О борьбе с неграмотностью», було покладено початок кампанії по боротьбі з неписьменністю. Увага ж до ліквідації неписьменності саме рідною мовою почала приділятися державними органами лише з середини 1920-х рр. (Данильченко, О., 1999, с. 80).

Тож з цього часу активізувалася робота і в регіоні. В усіх національних районах починають створюватися школи і пункти з ліквідації неписьменності. Станом на 1926 р. у Коларівському районі вже функціонувало 11 болгарських пунктів (Грищенко, Ю., 2018, с. 171). У 1927 р. такі пункти були вже в усіх німецьких національних районах (Безносів, О., 2010, с. 98). Проте це питання, попри значний ідеологічний супровід впродовж багатьох років з боку влади, в Катеринославській губернії, яка в червні 1925 р. в результаті адміністративно-територіальної реформи в СРСР була ліквідована як

адміністративна одиниця і на її території було утворено 7 округ, у складі 4 з яких: Дніпропетровська, Криворізька, Бердянська, Мелітопольська знаходилися національні райони, не знайшло належного вирішення. Причина загальна для всієї республіки та й взагалі всієї радянської держави – брак коштів. Тож партійно-державне керівництво держави переклало її фінансування на місцеві органи. У зверненні ВУЦВК у серпні 1923 р. прямо зазначалося, що держава не може взяти на себе усіх витрат з ліквідації неписьменності (Свистович, С., 2013, с. 77) і передає цю зону своєї відповідальності районному керівництву і сільським радам. Але й місцеві бюджети не могли забезпечити потреб, необхідних для лікнепівської роботи. Все це позначалося на ефективності кампанії. Як результат, за офіційними даними, з тих осіб по республіці, що закінчили курси лікнепу, добре читали 32,5%, по складах – лише 34,1%. У 1928 р. серед сільського населення республіки не вміли читати і писати близько половини чоловічого населення і 75% жінок (Свистович, С., 2013, с. 79). У цій ситуації з метою отримання належних коштів для лікнепроботи вище партійно-державне керівництво держави пропонує залучити кошти населення. У січні 1928 р. РНК і ВУЦВК УСРР впроваджує самоподаткування населення на культурні потреби. Причому це мало здійснюватися у примусовій формі. З селянина, що у визначений термін не сплатив самоподаткування, відповідна норма стягувалася у адміністративному порядку, аж до арешту, конфіскації майна і його прилюдного продажу (Свистович, С., 2013, с. 79). Заможні господарства (а в області це переважно – німецькі) обкладалися потрійним податком. Вводились правила, за якими: господарство, яке обкладалося на 500 крб і не вивезло хліб на цю суму, додатково обкладалося ще на 500 крб, а в разі повторного порушення – ще на 200 крб (Свистович, С., 2013, с. 79). Тож німецькі національні райони відчували на собі повною економічною мірою політику лікнепу.

Фактично ліквідацію неписьменності фінансувало само населення республіки і її національних районів, що не викликало у їхніх жителів ентузіазму. Все це й позначалося на темпах і обсягах фінансування кампанії і зрештою – на її результатах у різних районах України та області. На 1931 р. виконання лікнепу по республіці становило 41% (До історії міжнародних процесів в Україні (30-ті рр.), 1992, с. 101). У конкретних цифрах це виглядало так: у Коларівському районі, наприклад, 1934 р. неписьменних, за офіційними даними, налічувалося 1834, 1935 р. – 1735, 1936 р. – 1321 особа (Грищенко, Ю., 2018, с. 197). А в єврейському Новозлатопільському районі у квітні 1936 р. пере-

віркою було виявлено 394 таких, що не вміли читати та писати, та ще 1149 «малограмотних» (читай – практично неписьменних) (Орлянський, В., 1999, с. 48). Тобто неписьменність в регіоні за 20 років не була здолана. Це свідчить, що цей аспект освітньої політики влади у національних районах мав, значною мірою формальний характер.

Паралельно з діяльністю у сфері загальної освіти та ліквідації неписьменності в регіоні і набула розвитку робота з підготовки професійних кадрів для різних сфер діяльності національних меншин. З цією метою відкривалися навчальні заклади різного профілю. Так, уже 1924 р. при болгарській секції Катеринославського губкому було відкрито болгарське відділення партійної школи для підготовки працівників низового партійного апарату для роботи серед болгарського населення. 1926 р. на її основі було започатковано Дніпропетровську болгарську партійну школу. В середньому щороку в ній навчався 41 слухач (Грищенко, Ю., 2018, с. 172). Того самого року у с. Преслав, адміністративному центрі Коларівського району, було відкрито сільськогосподарську школу, основним завданням якої стала підготовка агрономів для обслуговування прилеглих болгарських сіл, у єврейському Новозлатопільському – зоотехнічний технікум (Якубова, Л., 2010). У німецьких національних районах було створено практично мережу різнопрофільних середніх спеціальних навчальних закладів, де знання набувалися рідною мовою. У Молочанському районі були організовані і працювали педагогічний та ветеринарно-фельдшерський технікуми, фельдшерсько-акушерська, медична школи і дві сільськогосподарські школи, у Хортицькому – машинобудівний та педагогічний технікуми (ДАДО. Ф. 19, оп. 1, спр. 1593, арк. 23; Там само. Спр. 98, арк. 100, 118).

Тобто у 1920-х рр. у регіоні успішно реалізувалася освітня політика у сфері професійної освіти і підготовки національних кадрів для роботи у національних районах.

Втім, слід зазначити, що такі тенденції у розвитку освіти, як і всього культурного будівництва серед національних меншин, тривали до початку 1930-х рр. – періоду завершення формування тоталітарного сталінського режиму. З початку 1930-х рр. державна політика щодо забезпечення національно-культурних запитів національних меншин зазнала докорінних змін. А саме – почала згортатися коренізація, змінилася політика щодо цієї категорії населення республіки. В галузі освіти, зокрема, це проявилось у різкій і необґрунтованій критиці діяльності навчальних закладів. Це робилося під гаслами безпідставного звинувачення німців, поляків, греків, болгар, євреїв, представників інших

національних груп у «шкідництві», «шпигунстві» та «контрреволюційній діяльності». Наступним кроком владних структур у національній політиці стали репресивні заходи щодо педагогічних колективів національно-освітніх установ та їх ліквідація.

В області це почалося навесні 1934 р. з боротьби з так званою «гітлерівською допомогою» 1932–1933 рр. німецьким національним районам під час Голодомору та пошуку після його завершення «фашистських організацій». Жителі німецьких національних районів під час Голодомору зверталися за допомогою до громадських організацій на історичній батьківщині. Така допомога стала вагомим підтримкою голодуючих. Вона здійснювалася у вигляді грошових переказів, що направлялися з-за кордону на адресу голодуючих. Її отримувачами переважно були особи німецької національності. Загальна сума переказів німецькому населенню Дніпропетровської області з квітня 1933 р. до квітня 1934 р. становила 203 000 крб золотом, найбільше серед інших областей УСРР (Романець, Н., 2018, с. 46). Продовольство, закуплене на ці гроші, врятувало життя багатьом німцям. Однак радянські органи влади негативно ставилися до такої допомоги, всіляко чинили спротив її надходженню, фіксували випадки її отримання і людей, що займалися її наданням співвітчизникам. До кінця 1933 р. влада більш-менш терпимо ставилася до такої підтримки. Але зі спадом гостроти ситуації почалося переслідування населення за її отримання. У 1934–1935 рр. партійні і радянські органи починають здійснювати санкціонований ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б) У так званий «організаційний тиск» на одержувачів «гітлерівської допомоги» (Нікілев, О., 2019, с. 78). Проте пропагандистська кампанія не мала очікуваного результату. Тож кампанія боротьби з «гітлерівською допомогою» переросла у кампанію з пошуку «фашистських організацій». Така «організація» була виявлена у Пришибському технікумі, до якої, за версією силових структур, начебто входив весь педагогічний колектив навчального закладу (Німці в Україні. 20–30-ті рр. ХХ ст., с. 183–184). У Молочанському районі у 1934 р. за отримання і поширення серед населення «гітлерівської допомоги» було звільнено з роботи 26 вчителів (ДАДО. Ф. 19, оп. 1, спр. 1593, арк. 23). У січні 1935 р. Дніпропетровський обком КП(б)У рекомендував облвідділу НКВС прискорити «вилучення» активних осіб із фашистських груп, фашистської інтелігенції...», організувати декілька показових судових процесів «над керівниками фашистських груп і організаторами гітлерівської допомоги, в першу чергу у Молочанському районі» (ДАДО. Ф. 19, оп. 1, спр. 1871, арк. 6). В результаті такої «національної політики» в регіоні частина вчителів ні-

мецьких шкіл була репресована, частина – змушена була полишати навчальні заклади та переходити в інші сфери діяльності, а німецькі діти – переходити до іншомовних шкіл. Конкретні прояви такої ситуації на місцях зафіксовано в сільському журналі колонії Еттінгерфельд (нині – село Миколаївка Васильківського району Дніпропетровської обл.): «До 17 сентября 1936 г. занятия велись исключительно на немецком языке. После этого дня занятия тоже велись на немецком языке, но из-за преследования немцев большая часть учеников перешла в украинскую школу. С 20 мая 1938 г. преподавание на немецком языке было запрещено» (Клец, В., 2015, с. 237).

З 1934 р. почався наступ і на освітян польської громади. А вона, головним чином, була зосереджена у м. Кам'янське, де мешкали працівники заснованого ще у 1880-х рр. металургійного заводу (на 1913 р. польська громада міста становила 14175 осіб – [Кам'янське, <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%BC%27%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5>] і була найбільшою в селищі, залишаючись такою і у післяреволюційний час). Відділ ДПУ заарештував директора польського робітфаку вечірнього металургійного інституту, редактора польської вкладки газети металургійного заводу ім. Ф. Дзержинського «Дзержинець», директора польської школи ім. Дзержинського за звинуваченням їх у «пропаганді націоналістичних ідей» серед польських робітників і «компрометації радянської національної політики». Відповідно розпочалися арешти і переслідування в очолюваних ними колективах. У 1937 р. більшість з арештованих педагогів була розстріляна (Чабан, М., 2004, с. 2), а польські школа та робітфак перестали функціонувати.

Серед болгарської общини області репресії розпочалися у грудні 1937 р. За неповними даними, з понад двох тисяч болгар республіки, що їх зазнали, 717 становили мешканці Коларівського району Дніпропетровської обл. На його території було «викрито» аж два ворожі осередки. Один з яких – «націоналістична болгарська організація» – з центром у Преславському педтехнікумі. В результаті було заарештовано цілий ряд педагогічних працівників (Грищенко, Ю., 2018, с. 233–240).

Наступним кроком владних структур стала ліквідація національних загальноосвітніх закладів. У квітні 1938 року ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про реорганізацію шкіл на Україні», в якій навчальні заклади з викладанням мовами національних меншин кваліфікувалися як осередки «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей», а їх функціонування визнавалося «недоцільним та шкідливим». Усю роботу щодо реор-

ганізації національних шкіл провели до серпня 1938 року. На початку 1938–1939 н.р. було припинено існування освітніх закладів усіх національних меншин. Розпочався процес їх реорганізації. Викладання в них було переведене на українську чи російську мови (залежно від того, яке населення мешкало навколо). Але цей процес відбувався непросто. І в матеріально-технічному, і в навчально-методичному, і в організаційному планах. І позначився на якості навчання дітей, що змушені були переходити на нову мову навчання, на нову, відмінну від звичної вже, термінологію в різних навчальних дисциплінах. Наочним прикладом може слугувати ситуація зі згортанням викладання на національній мові у єврейському Сталіндорфському районі області. В ньому впродовж вересня 1938 р. було реорганізовано в українські 12 шкіл (1 середня, 2 неповні середні, 9 початкових) (ДАДО. Ф. 19, оп. 3, спр. 187, арк. 170). Але при цьому зразу виникло чимало проблем. Це і дефіцит підручників та навчальної літератури на українській мові (наприклад, у бібліотеці Новософіївської семирічки (село нині у складі Криворізького району) з 400 книжок було лише 22 примірники на українській мові), і погане знання української і російської мов, і неналежна політико-виховна робота (невисокий процент дітей-піонерів) (Там само. Арк. 171).

Висновки. Таким чином, освітня політика радянської влади у середовищі національних меншин, що перебували у складі Катеринославської губернії, пізніше – Дніпропетровської області, здійснювалася у повній відповідності до проголошеної більшовицькою партією політики, яка полягала у впровадженні партійної ідеології через формування національних кадрів, підготовлених у дусі більшовицької ідеології. Процес цей відбувався у непростих соціально-економічних умовах. Мали місце хронічний дефіцит приміщень, підручників на рідній мові, відсутність на обласному рівні можливостей забезпечити потреби в них, вчителів, що викладали національними мовами. Нова система освіти не враховувала традиції, за якими набувалася національна освіта у попередній період. А в єврейських громадах ще через впровадження навчання мовою ідиш, а не івриту. Охоплення навчанням національною освітою в регіоні відбувалося значною мірою за рахунок 4-річок. Це обмежувало можливості дітей в отриманні більш вищого рівня освіти. У регіоні найбільшою мірою така негативна диспропорція проявилася стосовно німецької, єврейської, болгарської національних шкіл. Попри

проголошення політики коренізації, фінансування її, у тому числі освітньої складової, державою відбувалося у вкрай неналежних розмірах і змусило її залучити фінанси населення. У регіоні з заможними національними громадами були кращі умови для забезпечення функціонування своїх шкіл. На кінець 1930-х рр. всі бажаючі в національних районах області мали можливість отримати освіту і професію на рідній мові. Була створена мережа освітніх закладів, що дозволяла готувати різних фахівців для сфер діяльності, розвинутих на цих територіях. Зі значним залученням коштів населення відбувалася і ліквідація неписьменності. Проте вона на середину 1930-х рр., як планувалося державою, в регіоні не була завершена. Позитивні тенденції у розвитку освіти, як і всього культурного будівництва серед національних меншин регіону, тривало до початку 1930-х років, періоду завершення формування тоталітарного сталінського режиму. З цього часу державна політика щодо забезпечення національно-культурних запитів національних меншин докорінним чином змінилася. Почала згортатися коренізація. В області це бере початок з 1934 р. у німецьких національних районах у формі боротьби з «фашистськими організаціями», поширюючись у наступні роки на інші національні громади у формі боротьби з «націоналізмом», супроводжуючись переслідуванням освітян та репресіями щодо них. Завершилася така політика у середині 1938 р. ліквідацією освітніх навчальних закладів усіх типів як «вогнищ націоналізму» та переведенням на російську або українську мови навчання. У такий спосіб владою було покладено початок процесу асиміляції та зросійщення національних меншин області, як і України в цілому. Форма і методи, якими здійснювалося згортання освітньої політики, що півтора десятиліття надавала можливість представникам національних меншин регіону набувати знання рідною мовою, серйозно позначилися на ефективності навчання дітей у іншомовних навчальних закладах. Поспіх же у згортання національної освітньої політики породив чимало проблем на людському рівні. Це і зниження успішності через неналежне володіння мовою викладання у новій школі, і дефіцит підручників й навчальної літератури на українській, погане знання української та російської мов. У такий спосіб владою було покладено початок затухання етнокультурних процесів, асиміляції та зросійщення національних меншин в області, як і в республіці загалом.

Бібліографічні посилання

- Бацак, Н., 2015. Греки Надазов'я: стратегії виживання в умовах розбудови тоталітарного суспільства (друга половина 1920-х років). *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*. Вип. 23, сс. 204–228.
- Безносів, О.І., 2010. Трансформація німецької національної освіти на півдні України в 20-ті рр. ХХ ст. *Вопросы германской истории*. Сб. науч. тр., сс. 89–98.
- Грищенко, Ю., 2018. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя. Київ: Інститут історії України НАН України, 269 с.
- Гусєва, С.О., Цобенко М.М., 1991. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920–1930 рр.). *Український історичний журнал*, № 2, сс. 45–54.
- Гуцало, Л., 2006. Національні меншини України в політиці коренізації 20–30-х років ХХ століття. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України]*. Вип. 29, сс. 110–124.
- Данильченко, О.П., 1999. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. *Український історичний журнал*, № 3, сс. 74–88.
- Деннингхаус, В., 2011. В тени «Большого брата». Западные национальные меньшинства в СССР. 1917–1938 гг. Москва: РОССПЭН, 727 с. Доступно: <http://www.fedy-diary.ru/dyonninghaus-v-teni-bolshogo-brata-zapadnye-natsionalnye-menshinstva-v-sssr-1917-1938-gg/> [Дата звернення: 02.11.2020].
- До історії міжнаціональних процесів в Україні (30-ті рр.): Документи, 1992. *Український історичний журнал*, № 12, сс. 91–106.
- Євтух, В.Б., Чирко, Б.В., 1994. *Німці в Україні 1920–1990*. Київ: ІНТЕЛ, 183 с.
- Єфіменко, Г., 2003. Національно-культурна політика як один з основних засобів модернізації радянського суспільства у 1920–1930-ті роки. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 9, сс. 251–278.
- Іванова, Т.Ю., 2014. Національна політика в СРСР у 1920-ті рр. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки*. Вип. 3.38, сс. 104–109.
- Кам'янське. Доступно: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5> [Дата звернення: 01.12.2020].
- Клец, В.К., 2016. Социально-экономическое положение немецких колоний Приднепровья в предвоенные годы. *Образование, жизнь и судьба немецких поселений в России: материалы 15-й Международной научно-практической конференции, Марк, 5–9 августа 2015 г.* Москва: МСНК-пресс. Вып. I, сс. 230–246.
- Конончук, І.М., 2014. Культурно-освітній розвиток етнонаціональних меншин в Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*, № 5, сс. 156–161.
- Кузьменко, Т.Л., 2010. Створення та діяльність культурно-освітніх установ національних меншин півдня України у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. *Історичні науки: збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка*, сс. 81–86.
- Лошак, О.В., Старостін, В.С., 2019. Синагоги Каatteriнослава. Дніпро: Герда, 320 с.
- Мазур, В.М., 1999. Особливості соціально-економічного та культурно-освітнього розвитку національних меншин в Україні (1920–1929): порівняльний аналіз. Вінниця: ДОВ «Вінниця», 156 с.
- Мануїлова, К.В., 2006. Вплив політики українізації на освітньо-мовні орієнтації національних меншин в УРСР у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. *Перспективи: Науковий журнал. Серія: філософія, історія, соціологія, політологія*, № 2, сс. 79–83.
- Міронова, І.С., 2001. Розвиток освіти національних меншин Півдня України у 20-ті роки ХХ століття. *Наукові праці. Історичні науки*. Т. 10, сс. 92–96.
- Міронова, І.С., Сінкевич Є.Г., 2017. Кадрове забезпечення шкіл національних меншин півдня України: історичний досвід 1920-х рр. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри*. Вип. 6, сс. 308–313.
- Місінкевич, Л.Л., 2001. *Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. ХХ століття)*. Київ: [б.и.], 254 с.
- Нечипоренко, З.В., 2007. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: сучасний стан та перспективи вивчення. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. 21, сс. 394–396.
- Нікілев, О.Ф., 2019. Колективізація і Голодомор 1932–1933 рр. на Дніпропетровщині в етнонаціональному вимірі. *Сучасні дослідження з німецької історії*, сс. 74–81.
- Ніколіна, І., 2013. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. Вінниця, 208 с.
- Німці в Україні. 20–30-ті рр. ХХ ст.*: зб. док. держ. архівів України, 1994. / упоряд. Яковлева Л.В., Чирко Б.В., Пишко С.П. Київ, 244 с.
- Орлянський, В.С., 2000. Євреї України в 20–30-ті рр. ХХ ст.: соціально-політичний аспект. Запоріжжя: ЗДГУ, 240 с.
- Особистий архів автора. Спогади Нефьодової В.І.
- Осташева, Н.В., 1998. *На переломе епох...: Меннонітское сообщество Украины в 1914–1931 гг.* Москва: Готика, 253 с.
- Плесская, Э.Г., 2003. Немецкая национальная школа в 1920–1921 гг. (На примере Одесского уезда Одесской губернии). *Немцы Одессы и Одесского региона*. Сборник докладов на международных научных конференциях в Геттингене. Одесса: Астропринт, сс. 266–286.
- Романець, Н.Р., 2018. Вінні у тому, що ... німці: репресії проти німецької національної меншини Дніпропетровщини (1920–1940 рр.). Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій. Зб. статей: у 5 томах. Т. 5. Дніпропетровськ, сс. 29–88.

Свистович, С. М., 2013. Діяльність громадськоосвітніх об'єднань України (1920 – початок 1930-х рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 36, сс. 76–81.

Спр. 1. Оп. 1. Ф. 318. Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Спр. 1593. Оп. 1. Ф. 19. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО).

Спр. 1871. Оп. 1. Ф. 19. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО).

Спр. 2456. Оп. 20. Ф. 1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Спр. 253. Оп. 1. Ф. 413. Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Спр. 263. Оп. 1. Ф. 413. Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Спр. 370. Оп. 1. Ф. 413. Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Спр. 564. Оп. 1. Ф. 413. Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Спр. 8634. Оп. 6. Ф. 1. Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Спр. 187. Оп. 3. Ф. 19. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО).

Спр. 98. Оп. 3. Ф. 19. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО).

Фесенко, Ю. В., 2014. Освітня політика Радянської влади щодо польської етнічної меншини в добу українізації (1923–1932 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Вип. 702–703, сс. 136–140.

Цуркан, І. М., Додонова Г. В., 1999. Розвиток освіти національних меншин на Херсонщині в 20-ті роки ХХ ст. *Південний архів. Історичні науки*. Вип. I, сс. 166–174.

Чабан, М., 2004. Поляки на берегах Дніпра. *Дніпровська правда*, 2 липня, с. 2.

Чирко, Б. В., 1990. Національні меншості на Україні в 20–30-х рр. *Український історичний журнал*, № 1, сс. 51–64.

Чоп, В. М., 2007. Участь приазовських греків-колоністів у махновському русі (1918–1921 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. 21, сс. 189–192.

Якубова, Л., 1999. Маріупольські греки (етнічна історія). 1778 р. – початок 30-х років ХХ ст. Київ, 331 с.

Якубова, Л., 2006. *Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 506 с.

Якубова, Л. Д., 1998. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денационалізація. *Український історичний журнал*, № 6, сс. 82–90.

Якубова, Л. Д., 1999. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денационалізація. *Український історичний журнал*, № 1, сс. 41–55.

Якубова, Л. Д., 2004. Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-ті роки ХХ століття). *Український історичний журнал*. № 2, сс. 82–90.

Якубова, Л. Д., 2010. Національно-адміністративне будівництво в УСРР/УРСР 1924–1940. Доступно: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S-21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsionalni_rajony [Дата звернення: 01.12.2020].

Яремчук, В. Д., 1993. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність. Київ: ІСДО, 100 с.

Reference

Batsak, N., 2015. Hreky Nadazovia: stratehii vyzhyvannia v umovakh rozbudovy totalitarnoho suspilstva (druha polovyna 1920-kh rokiv) [Nadazov Greeks: Survival Strategies for a Totalitarian Society (Second Half of the 1920s)]. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of Ukrainian history: Facts, judgments, searches], issue 23, pp. 204–228. (in Ukrainian).

Beznosov, O. I., 2010. Transformatsiia nimetskoj natsionalnoi osvity na pivdni Ukrainy v 20-ti rr. KhKh st. [Transformation of German national education in the south of Ukraine in the 1920s.]. *Voprosy germanskoj istorii*. [Questions of German history], pp. 89–98 (in Ukrainian).

Hryshchenko, Y., 2018. *Bolhary v Ukraini 1920-kh – 1930-kh rr.: mizh natsionalnymy proektamy vlady y realitamy zhyttia* [Bulgarians in Ukraine in the 1920s and 1930s: between national projects of power and the realities of life]. Kyiv: Instytut of the historii of Ukrain, 269 p. (in Ukrainian).

Husieva, S. O., Tsobenko, M. M., 1991. Z dosvidu rozviazannia natsionalnogo pytannia na pivdni Ukrainy (1920–1930 rr.) [From the experience of solving the national question in the south of Ukraine (1920–1930)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. № 2, pp. 45–54 (in Ukrainian).

Hutsalo, L., 2006. Natsionalni menshyny Ukrainy v politytsi korenizatsii 20–30-kh rokiv KhKh stolittia [National minorities of Ukraine in the policy of indigenization of the 20s – 30s of the 20th century]. *Naukovi zapysky* [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy]. *Scientific notes* [Institute of Political and Ethnonational Studies. I. F. Kurasa NAS of Ukraine], issue 29, pp. 110–124 (in Ukrainian).

Danylchenko, O. P., 1999. Likvidatsiia nepysmennosti sered natsionalnykh menshostei pivdnia Ukrainy v 20-kh rr. XX st. [Elimination of illiteracy among the national

minorities of southern Ukraine in the 1920s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. № 3, pp. 74–88 (in Ukrainian).

Denninghaus V., 2011. *V teni «Bolshogo brata». Zapadnye natsionalnyie menshinstva v SSSR. 1917–1938 gg.* [In the shadow of Big Brother. Western national minorities in the USSR. 1917–1938]. Moskva: ROSSPEN, 727 p. Available at: <http://www.fedy-diary.ru/dyoninghaus-v-teni-bolshogo-brata-zapadnye-nacionalnye-menshinstva-v-sssr-1917-1938-gg/> [Accessed: 02.11.2020] (in Russian).

Do istorii mizhnatsionalnykh protsesiv v Ukraini (30-ti rr.): Dokumenty [To the history of interethnic processes in Ukraine (the 1930s): Documents], 1992. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. No 2, pp. 91–106 (in Ukrainian).

Yevtukh V.B., Chirko B.V., 1994. *Nimtsi v Ukraini 1920–1990* [Germans in Ukraine 1920–1990]. Kyiv: Intel. 183 p. (in Ukrainian).

Yefimenko, Y., 2003. Natsionalno-kulturna polityka yak odyn z osnovnykh zasobiv modernizatsii radianskoho suspilstva u 1920–1930-ti roky [National and cultural policy as one of the main means of modernizing Soviet society in the 1920s and 1930s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches], issue 9, pp. 251–278 (in Ukrainian).

Ivanova, T. Yu., 2014. Natsionalna polityka v SRSR u 1920-ti rr. [National policy in the USSR in the 1920s]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky* [Scientific Bulletin of the Nikolaev National University named after V.O. Sukhomlinsky. Historical sciences], issue 3.38, pp. 104–109 (in Ukrainian).

Kam'ians'ke [Kamyanske]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5> [Accessed: 01.12.2020] (in Ukrainian).

Klets, V.K., 2016. Sotsialno-ekonomicheskoe polozenie nemetskih koloniy Pridneprovyia v predvoennyie gody [Socio-economic situation of the German colonies of Dnipro region in the prewar years]. *Obrazovanie, zhizn i sudba nemetskih poseleniy v Rossii: materialy 15-y Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, Marks, 5–9.08.2015, issue 1, pp. 230–246 (in Russian).

Kononchuk, I., 2014. Kul'turno-osvitnii rozvytok etnonatsional'nykh menshyn v Ukraini u 20–30-ti rr. XX st. [Cultural and educational development of ethno-national minorities in Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century]. *Naukovi zapysky Nizhyn'skoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky* [Scientific notes of Nizhyn State University named after Nikolai Gogol. Psychological and pedagogical sciences], No 5, pp. 156–161 (in Ukrainian).

Kuz'menko, T.L., 2010. Stvorennia ta diial'nist kul'turno-osvitnikh ustanov natsional'nykh menshyn pivdnia Ukrainy u 20-kh – na pochatku 30-kh rokiv XX st. [Establishment and activity of cultural and educational institutions of national minorities of the south of Ukraine in the 20s – early 30s of the 20th century]. *Istorychni nauky: zbirnyk naukovykh prats Sumskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. A.S. Makarenka* [Historical sciences: a col-

lection of scientific works of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko], pp. 81–86. (in Ukrainian).

Loshak, O.V., Starostin, V.S., 2019. Synahohy Katerynoslava [Synagogues of Katerynoslav]. Dnipro: Herda (in Ukrainian).

Mazur, V.M., 1999. *Osoblyvosti sotsial'no-ekonomichnoho ta kul'turno-osvitnoho rozvytku natsional'nykh menshyn v Ukraini (1920–1929): porivnial'nyi analiz* [Features of socio-economic and cultural-educational development of national minorities in Ukraine (1920–1929): a comparative analysis]. Vinnytsia: DOV «Vinnytsia» (in Ukrainian).

Manuilova, K.V., 2006. Vplyv polityky ukrainizatsii na osvitho-movni oriientsatsii natsiona'lykh menshyn v URSR u 20-kh – na pochatku 30-kh rr. XX st. [The influence of the policy of Ukrainization on the educational and linguistic orientations of national minorities in the USSR in the 1920s and early 1930s]. *Perspektyvy: Naukovyi zhurnal. Serii: filozofii, istorii, sotsiologii, politologii* [Prospects: Scientific journal. Series: philosophy, history, sociology, political science], No 2, pp. 79–83 (in Ukrainian).

Mironova, I.S., 2001. Rozvytok osvity natsional'nykh menshyn Pivdnia Ukrainy u 20-ti roky XX stolittia [Development of education of national minorities in the South of Ukraine in the 1920s]. *Naukovi pratsi. Istorychni nauky* [Scientific works. Historical sciences], vol. 10, pp. 92–96 (in Ukrainian).

Mironova, I.S., Sinkevych, Ye.H., 2017. Kadrove zabezpechennia shkil natsional'nykh menshyn pivdnia Ukrainy: istorychnyi dosvid 1920-kh rr. [Staffing of schools for national minorities in southern Ukraine: historical experience of the 1920s]. *Pivden Ukrainy: etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry* [South of Ukraine: ethnohistorical, linguistic, cultural and religious dimensions], issue 6, pp. 308–313 (in Ukrainian).

Misinkevych L.L., 2001. *Yevreis'ka i pols'ka natsional'ni menshyny Podillia (20–30-ti rr. XX stolittia)* [Jewish and Polish national minorities of Podillya (1920s – 1930s)]. Kyiv (in Ukrainian).

Nechiporenko, Z.V., 2007. Rehionalni osoblyvosti polityky korenizatsii (ukrainizatsii) v USRR: suchasnyi stan ta perspektyvy vyvchennia [Regional features of the policy of indigenization (Ukrainization) in the USSR: current status and prospects for study]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnogo universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia State University], issue 21, pp. 394–396 (in Ukrainian).

Nikiliev, O.F., 2019. Kolektyvizatsiia i Holodomor 1932–1933 rr. na Dnipropetrovshchyni v etnonatsional'nomu vymiry [Collectivization and the Holodomor of 1932–1933 in Dnipropetrovsk Region in the Ethno-National Dimension]. *Suchasni doslidzhennia z nimetskoj istorii* [Modern research on German history], pp. 74–81 (in Ukrainian).

Nikolina, I., 2013. *Zahal'noosvitnia shkola Ukrainy 20-kh – pochatku 30-khrr. XX st.* [Secondary school of Ukraine in the 20's – early 30's of the twentieth century]. Vinnytsia (in Ukrainian).

Nimtsi v Ukraini. 20–30-ti rr. XX st. Zb dok. derzh. arkhiviv Ukrainy [Germans in Ukraine. The 20s-30s of the twentieth century], 1994. Kyiv (in Ukrainian).

Orlians'kyi, V., 2000. *Yevrei Ukrainy v 20–30-ti rr. XX st.: sotsial'no-politychnyi aspekt* [Jews of Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century: socio-political aspect]. Zaporizhzhia: ZDHU (in Ukrainian).

Osobystyi arkhiv avtora. Spohady Nefodovoï V.I. [Personal archive of the author. Memoirs of Nefedova V.I.] (in Ukrainian).

Ostasheva N. V., 1998. *Na perelome epoch...: Mennonitskoe soobshchestvo Ukrainy v 1914–1931gg.* [At the turn of the epochs...: Mennonite community of Ukraine in 1914–1931]. Moskva: Gotika (in Russia).

Plesskaia, A.H., 2003. *Nemetskaia natsional'naia shkola v 1920–1921 hh. (Na prymere Odesskoho uiezda Odesskoi huberny)* [German National School in 1920–1921 (On the example of Odessa district of Odessa province)]. *Nemtsyi Odessyi i Odesskogo regiona. Sbornik dokladov na mezhdunarodnykh nauchnykh konferentsiyah v Gettingene* [Germans of Odessa and Odessa region. Proceedings of international scientific conferences in Göttingen]. Odessa: Astroprint. (in Ukrainian).

Romanets', N., 2018. *Vynni u tomu, shcho ... nimtsi: represii proty nimets'koi natsional'noi menshyny Dnipropetrovshchyny (1920–1940 rr.)* [Guilty that the Germans: repression against the German national minority in Dnipropetrovsk (1920–1940)]. *Mista i sela Dnipropetrovshchyny u vyri politychnykh represii* [Cities and villages of Dnipropetrovsk region in the vortex of political repressions]. Coll. Articles in 5 volumes. Vol. 5. Dnipropetrovsk, pp. 29–88 (in Ukrainian).

Svystovych, S.M., 2013. *Diialnist' hromads'koosvitnikh obiednan Ukrainy (1920 – pochatok 1930khr.)* [Activities of public educational associations of Ukraine (1920 – early 1930s)]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhia National University], issue 36, pp. 76–81 (in Ukrainian).

File 1. Inventory 1. Fund 318. *Tsentralnyi derzhanyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TDAVO of Ukraine)* [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] (in Russian).

File 1593. Inventory 1. Fund 19. *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archives of Dnipropetrovsk region]. (in Russian).

File 1871. Inventory 1. Fund 19. *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archives of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

File 2456. Inventory 20. Fund 1. *Tsentralnyi derzhanyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TDAVO of Ukraine)* [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] (in Russian).

File 253. Inventory 1. Fund 413. *Tsentralnyi derzhanyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TDAVO of Ukraine)* [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] (in Russian).

File 263. Inventory 1. Fund 413. *Tsentralnyi derzhanyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TDAVO of Ukraine)* [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] (in Russian).

File 370. Inventory 1. Fund 413. *Tsentralnyi derzhanyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy*

(TDAVO of Ukraine) [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] (in Russian).

File 564. Inventory 1. Fund 413. *Tsentralnyi derzhanyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TDAVO of Ukraine)* [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] (in Russian).

File 8634. Inventory 6. Fund 1. *Tsentralnyi derzhanyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TDAVO of Ukraine)* [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] (in Russian).

File 187. Inventory 3. Fund 19. *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archives of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

File 98. Inventory 3. Fund 19. *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archives of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Fesenko, V., 2014. *Osvitnia polityka Radians'koi vlady shchodo pol'skoi etnichnoi menshyny v dobu ukrainizatsii (1923–1932 rr.)* [Educational policy of the Soviet government towards the Polish ethnic minority in the era of Ukrainization (1923–1932)]. *Naukovyi visnyk Shchernihivets'koho universytetu* [Istoriia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny], pp. 136–140 (in Ukrainian).

Tsurkan, I.M., Dodonova, G.V., 1999. *Rozvytok osvity natsional'nykh menshyn na Khersonshchyni v 20-ti roky XX st.* [Development of education of national minorities in Kherson region in the 1920s.] *Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky* [Southern archive. Historical sciences], issue I, pp. 166–174 (in Ukrainian).

Shchaban, M., 2004. *Poliaky na berehakh Dnipra* [Poles on the banks of the Dnieper]. *Dniprov'ska Pravda* [Dniprov'ska Pravda]. July 2 (in Ukrainian).

Chyrko, B.V., 1990. *Natsional'ni menshosti na Ukraini v 20–30-kh rr.* [National minorities in Ukraine in the 20s and 30s]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], № 1, pp. 51–64 (in Ukrainian).

Chop, V.M., 2007. *Uchast pryazovs'kykh hrekiv-kolonistiv u makhnov'skomu rusi (1918–1921 rr.)* [Participation of the Azov Greek colonists in the Makhnovist movement (1918–1921)]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhia State University], issue 21, pp. 189–192 (in Ukrainian).

Yakubova, L., 1999. *Mariupol'ski hreky (etnichna istoriia). 1778 r. – pochatok 30-kh rokov XX st.* [Mariupol Greeks (ethnic history). 1778 – Early 30s of 20th century], Kyiv. 331 p. (in Ukrainian).

Yakubova L., 2006. *Etnichni menshyny v suspil'no-politychnomu ta kul'turnomu zhytti USRR (20-i – persha polovyna 30-kh rr. XX st.)* [Ethnic minorities in the socio-political and cultural life of the USSR (1920s – first half of the 1930s)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 506 p. (in Ukrainian).

Yakubova L., 1998. *Natsional'no-kul'turne zhyttia etnichnykh menshostei Ukrainy (20–30-ti roky): korenizatsiia i denatsionalizatsiia* [National and cultural life of ethnic minorities of Ukraine (20–30s): rooting and denationalization]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], No 6, pp. 82–90 (in Ukrainian).

Yakubova L., 1999. Natsional'no-kul'turne zhyttia etnichnykh menshostei Ukrainy (20–30-ti roky): korenizatsiia i denatsionalizatsiia [National and cultural life of ethnic minorities of Ukraine (20–30s): rooting and denationalization]. *Ukrain'skyi istorychnyi zhurnal* [*Ukrainian Historical Journal*], No 1, pp. 41–55 (in Ukrainian).

Yakubova, L.D., 2004. Movna problema ta yii vplyv na etnokul'turne zhyttia ukrains'kykh hrekiv (seredyna 20-kh-30-ti roky XX stolittia) [The language problem and its influence on the ethnocultural life of the Ukrainian Greeks (mid-20s-30s of the XX century)]. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurna* [*Ukrainian Historical Journal*]. No 2, pp. 82–90 (in Ukrainian).

Yakubova L.D., 2010. *Natsional'no-administratyvne budivnytstvo v USRR/URSR 1924–1940* [*National and administrative construction in the USSR in 1924–1940*]. Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ciu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsionalni_rajony [Accessed: 01.12.2020] (in Ukrainian).

Yaremchuk, V. D., 1993. *Natsional'ni problemy zahal'noosvitnoi shkoly Ukrainy: istoriia i suchasnist'* [*National problems of secondary school of Ukraine: history and modernity*]. K.: ISDO. 100 p. (in Ukrainian).